

Людмила Сіньова,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри трудового права та
права соціального забезпечення
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

УДК 341-058.65(477):061.27

Організаційно-функціональне призначення Федерального фонду «Пам'ять, відповідальність і майбутнє»

Українська держава потребує історичних та правових досліджень, для розвитку української нації, її традицій та релігійної самобутності, які об'єктивно на основі сучасних концептуальних підходів аналізували ключові події нашої правової держави задля подолання ідеологічних стереотипів і формування колективної пам'яті.

Статтю присвячено комплексному дослідженню правового регулювання соціального захисту жертв нацизму (остарбайтери). Відзначається, що законодавство щодо соціального захисту жертв нацизму почало формуватись наприкінці 1990-х рр. в Україні та його формування тісно пов'язане з міжнародною співпрацею таких країн як Німеччина, Австрія, на рівні державних органів і різноманітних громадських фондів. В цьому аспекті охарактеризовано відображення права на соціальний захист в міжнародно-правових актах, проаналізовано міжнародні стандарти права особи на соціальний захист. Здійснено порівняльну характеристику внутрішньодержавної та європейської

систем соціального захисту жертв нацизму.

У вітчизняну історіографію примусові робітники увійшли під назвою «остарбайтери», тобто «східні робітники» – так у нацистській Німеччині офіційно називали іноземних робітників з окупованих територій Радянського Союзу [1, с. 854]. Слід наголосити, що в умовах націонал-соціалізму з 1939 р. і до кінця Другої світової війни близько 8,4 млн. іноземних цивільних підневільних працівників і 4,5 млн. військовополонених притягувалися до рабської та примусової праці в концентраційних і трудових таборах та інших місцях, в таких як, промисловість, сільське господарство та в адміністративних структурах.

На Нюрнберзькому процесі Фріц Заукель заявив, що будь-яких насильницьких мір при вербуванні робочої сили не приймалось, що поліція застосовувалась лише там, де партизани не давали можливості продовжити цю роботу. Але чисельні директиви, накази та розпорядження німецької влади, в тому числі і Фріца

Заукеля, та сама практика вербовки не залишають сумніву в тому, що для досягнення поставлених цілей керівництво рейху санкціонувало і схвалювало будь-які засоби [2, с. 221]. Східних робітників використовували на примусових роботах не лише в Німеччині, їх часто вивозили в Австрію, Бельгію, Францію та інші країни, а кваліфікованих робітників цих країн направляли в рейх. Таким чином, Німеччина забезпечувалась не лише масовою робочою силою, а й кваліфікованими кадрами.

Закінчення війни принесло кінець поневоленню, але попереду ще був тривалий та складний шлях до визнання примусових робітників та їхнього права на компенсацію. На цьому шляху питання компенсації примусовим робітникам Радянського Союзу протягом тривалого часу було винесене поза межі як міжнародно-правового, так і внутрішньодержавного німецького врегулювання [3, с. 52]. Примусова праця остарбайтерів була засуджена як злочин проти людяності та грубе порушення норм міжнародного права за рішенням Нюрнберзького трибуналу. З боку багатьох країн почали формулюватися вимоги щодо компенсаційних виплат громадянам, які примусово працювали у Німеччині та її союзників.

Ці вимоги намагалися розв'язати на Лондонській конференції з питань боргів 1953 р., яка, однак, заблокувала питання виплат примусовим робітникам до підписання мирного договору з Німеччиною. Ані Радянський Союз, ані східноєвропейські соціалістичні країни не взяли участі у підписанні Лондонської угоди 1953 р. про борги, так само як і в підписанні Люксембурзьких угод 1952 р. про реституції та компенсації жертвам нацизму. Таким чином, громадяни Радянського Союзу були надовго позбавлені юридичних прав на компенсаційні вимоги [3, с. 53].

Необхідно зазначити, що майнова відповідальність суб'єкта міжнародного права настає тоді, коли порушення міжнародних зобов'язань

пов'язане з заподіянням матеріальних збитків. Вона може бути здійснена у формі репарації, реституції і субституції. Репарація – це відшкодування суб'єктом-порушником матеріальної шкоди грішми, товарами, послугами тощо. До репарацій вдавалися за рішенням Кримської конференції 1945 р. Німеччина зобов'язувалася відшкодувати СРСР збитки в 20 млрд. доларів. Згодом уряд ФРН прийняв рішення про сплату компенсацій громадянам колишнього СРСР, яких було вивезено в неволю до Німеччини) [4, с. 485-486].

Проте тільки у 1993 році Уряд Німеччини надав одноразову гуманітарну допомогу в 1 млрд. німецьких марок для жертв нацизму з країн колишнього СРСР, з яких Україні виділено 400 млн. марок. На ці виплати претендувало понад 670 тис. одержувачів. Тобто одержані жертвами нацизму виплати в 15–20 разів нижчі за аналогічні виплати, здійснені урядом ФРН у країнах Західної Європи, США, Канади, Ізраїлю, і вони, звичайно, не влаштували одержувачів [5]. З 1994 р. було розпочато компенсаційні виплати колишнім примусовим робітникам. Для здійснення виплат, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 453 від 16.06.1993 р., був створений Український національний фонд «Взаєморозуміння і примирення». Слід зазначити, що відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 27.04. 2011 р. № 455 «Про ліквідацію Українського національного фонду «Взаєморозуміння і примирення» при Кабінеті Міністрів України» фонд ліквідовано [6]. Проте на той час, як постраждали західних країн Європи, отримали право на повноцінне відшкодування завданих їм матеріальної та фізичної шкоди у вигляді одноразових компенсацій на суму 5-6 тис. німецьких марок та щомісячних компенсаційних платежів, остарбайтерам з України припало в середньому по 600 марок. Фактично сума компенсації,

яка виплачувалася нашим співвітчизникам у 8-10 разів менша ніж для західних робітників, хоча умови життя та праці західних підневільних робітників були значно легші ніж у радянських громадян, котрі були примусово вивезені до рейху під час Другої світової війни. Така ситуація, на наш погляд, не відповідає принципам справедливості та відплати за заподіяну шкоду, закладених у норми міжнародного права.

Після таких фактів, у 1997 р. на міжнародній Лондонській та у 1998 р. на Вашингтонській конференціях почали обговорювати питання щодо компенсаційних виплат за рабську і примусову працю громадянам Східної Європи – жертвам нацистських переслідувань. З того часу почалося відновлення переговорного процесу з Німеччиною стосовно прийнятих компенсаційних виплат жертвам нацистських переслідувань.

Варто зазначити, що 16.02.1999 р. кілька великих німецьких підприємств заявили про готовність створити фонд для здійснення відшкодування колишнім примусовим працівникам. Ця дата вважається початком переговорного процесу, який завершився прийняттям Бундестагом відповідного Закону «Про створення Федерального фонду «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» [5]. Таким чином, наприкінці ХХ ст. в Німеччині активізувалася увага до проблем виплати компенсацій оstarбайтерам. Зокрема, у 1999 р. у доповіді Фондації соціальної історії ХХ століття та неурядового дослідницького інституту м. Бремена (Німеччина) була оприлюднена сума прибутку, одержаного Третім Рейхом від використання рабської праці – 180,5 млрд. німецьких марок, що відповідає 95 млрд. американських доларів [7]. Слід зазначити, що паралельно відбувалися переговори із австрійським урядом, 27.11.2000 р. було прийнято закон «Про Фонд добровільних виплат Австрійської республіки Австрія колишнім рабським та примусовим робітникам нацистського режиму» [8].

Федеральний фонд «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» (EVZ) був заснований після багатолітніх переговорів на міжнародному та вітчизняному рівнях за ініціативою німецьких підприємств і держави. Голосами всіх фракцій в Німецькому Бундестагу 02.08.2000 р. був ухвалений закон про установау Фонду «Пам'ять, відповідальність і майбутнє».

Відповідно до закону про установау Фонду «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» від 02.08.2000 р. передбачалися індивідуальні і гуманітарні виплати колишнім підневільним працівникам та іншим жертвам націонал-соціалізму. Майно Фонду в розмірі десять мільярдів марок рівними долями внесла Ініціатива німецької економіки по установау фонду і Федеральний уряд. Слід зазначити, що виплати були початі в 2001 р. та завершені в 2007 р. Виплати виплачувалися в співпраці з зарубіжними партнерськими організаціями, їх супроводжувала міжнародна Опікунська рада, що складається з 27 членів. Більше 1,66 млн. осіб в майже 100 країнах світу отримали в цілому 4,4 мільярда євро [9]. Як члени Опікунської ради, поряд з іншим, призначалися представники Ініціативи німецької економіки, фракцій Німецького бундестагу, Міністерства закордонних справ Німеччини, Федерального міністерства фінансів, країн-партнерів Польщі, Російської Федерації, України, Білорусі, Чеської Республіки, США та Ізраїлю, а також об'єднань жертв і міжнародних організацій [10].

На сьогоднішній день, фонд «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» підтримує програми і проекти, в країнах Центральної і Східної Європи, Ізраїлю та США. Перед фондом поставлені такі завдання: 1) підтримувати реалізацію проектів; 2) сприяти взаєморозумінню між народами; 3) захищати права та інтереси жертв націонал-соціалістського режиму; 4) забезпечувати молодіжному обміну; 5) забезпечувати соціальну справедливість; 6) нагадувати про небезпеку

тоталітарних систем і тиранії; 7) сприяти міжнародній співпраці в гуманітарній сфері.

Приймаючи рішення про устанovu Фонду «Пам'ять, відповідальність і майбутнє», Бундестаг вважав важливим не лише здійснювати «компенсаційні виплати» за примусову працю та інше націонал-соціалістське свавілля, а також акцентувати увагу на політичній і моральній відповідальності держави, суспільства та економіки. Таким чином, створення фонду «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» демонструє цю відповідальність, завдання якою полягає в тому, щоб перш за все підтримувати реалізацію всіх завдань, які поставлені перед фондом. Як вже зазначалося, фонд «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» проводить дієву роботу в міжнародних масштабах (Німеччині, Сполучених Штатах Америки, Ізраїлі, країнах Східної і Центральної Європи, які особливо постраждали від німецької окупації і переслідувань в роки Другої світової війни).

Із самого початку Фонд EVZ підтримував гуманітарні проекти для жертв націонал-соціалізму в країнах Центральної і Східної Європи та Ізраїлі, шляхом надання коштів, наявних в його розпорядженні для реалізації проектів. До цього часу коштами у розмірі більше 16 мільйонів євро були підтримані близько 400 гуманітарних проектів [11].

Рішення про призначення виплат вони приймали на підставі критеріїв, закріплених в Законі про устанovu Фонду. Відповідали партнерські організації і за виплату компенсацій правомочним одержувачам. До сфери компетенції якої партнерської організації відносився заявник, залежало перш за все від місця його проживання. Для колишніх підневільних працівників були три категорії виплат: категорія А – висновок про перебування в концентраційному таборі, гетто або подібному до концтабору місці висновку і залучення до підневільної праці; категорія Б – депортація зі своєї батьківщини в «Ні-

мецьку імперію» або на окуповану нею територію і підневільну працю в умовах висновку або життя в «подібних до висновку або аналогічних, надзвичайно поганих умовах»; категорія «Розширювальна обмовка» – в рамках розширювальної обмовки окремі партнерські організації самостійно визначали інші види націонал-соціалістського свавілля як підставу для призначення виплат і розмір цих виплат.

Необхідно також зазначити, що кожна заяву про примусову працю остарбайтерів та інших видів нацистського беззаконня розглядали з Федеральним Фондом його партнери. Організаціями-партнерами Фонду, уповноваженими від його імені здійснювати безпосередні виплати, стали російський, український та білоруський фонди «Взаєморозуміння і примирення», фонд «Польсько-німецьке примирення», чесько-німецький «Фонд Майбутнього», а також дві недержавні організації – Конференція з матеріальних претензій євреїв до Німеччини та Міжнародна організація міграції [3, с. 55].

Розмір виплати встановлювався не індивідуально, а виключно на підставі названих вище критеріїв (паушальна виплата). Так, правомочні одержувачі категорії А отримували до 15.000 марок, а категорії Б і в рамках розширювальної обмовки - до 5.000 марок. У багатьох випадках виплати в рамках розширювальної обмовки були значно нижчі за цю встановлену граничну суму. Вони були різними і в різних партнерських організаціях, виплачувалися двома частинами. До закінчення терміну подачі в партнерські організації поступило понад два мільйони заяв. Виплати отримали більше 1,665 млн. жертв нацизму. Виплати жертвам, що ще були живі на той час, або їх спадкоємцям призначалися в тому випадку, якщо заява була подана до 31.12.2001 р.

Відповідно до німецького законодавства компенсаційні виплати призначалися:

1) особам, які знаходилися в одному з концтаборів (перерахованих у Законі ФРН про компенсаційні виплати) або в гетто;

2) особам, які знаходилися в «інших місцях примусового утримання» в особливо важких умовах із залученням до примусової праці (на підставі переліку Німецького Фонду);

3) особам, які були депортовані з держави, в якій вони проживали, на територію німецького рейху або на територію окупованих Німеччиною держав за станом їх кордонів на 1937 рік, і залучалися до примусової праці в промисловості, в суспільному секторі.

Крім того, право на отримання компенсаційних виплат через Федеральну державну установу «Фонд взаєморозуміння і примирення» передбачалося:

1) для депортованих осіб, які притягувалися до примусової праці в сільському і приватних господарствах;

2) для дітей, якщо дитина була депортована разом зі своїми батьками на територію окупованих німецьким рейхом держав за станом їх кордонів на 1937 рік (без залучення до примусової праці);

3) для євреїв і циган, що ховалися внаслідок расових переслідувань на окупованій території або що знаходилися з тієї ж причини у в'язницях.

Виплати жертвам рабської і примусової праці, відповідно до Закону ФРН, здійснювався в два етапи. На першому етапі перераховані вище особи отримали, залежно від категорії, від 35 до 75 % від суми, що їм належала. Другий етап виплат розпочався у жовтні 2005 р. Відповідно до німецького законодавства, право на здобуття виплат зберігався за правомочними претендентами до 30.09.2006 р. [12] Згідно з німецьким законодавством, до спадкоємців належать чоловік, що є здоровим, або дружина, а також діти (спадкоємці першої черги); онуки (спадкоємці

другої черги); брати і сестри (спадкоємці третьої черги); призначені в заповіті спадкоємці (спадкоємці четвертої черги). При призначенні виплат спадкоємцям померлих жертв нацистських переслідувань із коштів німецького Фонду законодавство про спадкове право України, Білорусі та Російської Федерації не застосовувалося.

Бундестаг Німеччини визнав свою політичну і моральну відповідальність перед жертвами націонал-соціалізму. Тому Бундестаг Німеччини виходив із того, що завдяки цьому Закону, Угоді між урядами Німеччини та США, а також супровідним Заявам уряду США і спільній Заяві всіх сторін, що брали участь у переговорах, забезпечувався достатній правовий захист німецьких підприємств і ФРН, зокрема у США [7]. Щодо застосування Закону ФРН «Про заснування Федерального фонду «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» були певні нюанси. Перш за все, треба зазначити, що кошти, які надходили в Україну на виплати конкретним одержувачам – жертвам нацистських переслідувань, до моменту одержання адресатами були власністю німецької сторони.

Відтак, головним напрямком діяльності Фонду були компенсаційні виплати колишнім примусовим робітникам та іншим жертвам нацистського свавілля. 12.06.2007 р. офіційним урочистим засіданням під головуванням федерального президента Німеччини Хорста Кюллера та федерального канцлера Ангели Меркель були завершені виплати, але партнерські організації ініціювали підтримку різноманітних гуманітарних проєктів. Таким чином, Федеральний фонд «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» взяв на себе відповідальність за права людини та взаєморозуміння між народами. І по теперішній час веде активну роботу та співпрацює з іншими країнами щодо захисту такої категорії осіб, як жертви нацизму.

Список використаних джерел

1. *Пастушенко Т.* Використання праці українських примусових робітників у Третьому рейху / Т. Пастушенко // Архіви окупації. 1941 – 1944 / Держ. ком. архівів України; Упоряд. Н.Маковська. – К.: Вид. дім «Кієво-Могилянська академія», 2006. – 872 с.
2. *Немецко-фашистский оккупационный режим (1941 – 1944 года).* (Под редакцией Болтина Е.А.). – М.: Политиздат., 1965. – С. 221.
3. *«Прошу вас мене не забувати»: усні історії українських остарбайтерів* / гол. ред. Г. Грінченко; упоряд. І. Ястреб, Т. Пастушенко та ін. – Х.: Право, 2009. – 208 с.
4. *Міжнародне право. Основи теорії: Підручник* / [За ред. В. Г. Буткевича]. – К.: Либідь, 2002. – С. 485 - 486.
5. *Український національний фонд «Взаєморозуміння і примирення»* // [Електронний ресурс]: Режим доступу: www.unf.kiev.ua/main.php?lang=ua
6. *Про ліквідацію Українського національного фонду «Взаєморозуміння і примирення»:* Постанова Кабінету Міністрів України № 455 від 27.04.2011 р.// Офіційний вісник України. – 2011. - № 32. – ст. 1354.
7. *Закон про створення Фонду «Пам'ять, відповідальність і майбутнє»* від 12 серпня 2000 р. // [Електронний ресурс]: Режим доступу: www.unf.kiev.ua
8. *Про Австрійський фонд Примирення.* – <http://www.unf.kiev.ua>
9. *Історія виникнення Фонду EVZ* // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.stiftung-evz.de/rus/o-nas/istorija-sozdanija-fonda/>
10. *6,9 млн. євро на оказание финансовой поддержки в 2012 году* // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.stiftung-evz.de/rus/press-bjuro/press-relizy/2011/soobshtshenie-dlja-pechati-19-2011-16122011/>
11. *Фонду EVZ десять лет* // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.stiftung-evz.de/rus/press-bjuro/press-relizy/2010/xoobshtshenie-dlja-pechati-12-2010-27-08-2010/>
12. *Федеральное государственное учреждение «Фонд взаимопонимания и примирения»* // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.fondvp.ru/faq/>

Сіньова Л. М. Організаційно-функціональне призначення Федерального фонду «Пам'ять, відповідальність і майбутнє»

В статті розглядається правовий статус Федерального фонду «Пам'ять, відповідальність і майбутнє», який займався проблемами та компенсаційними виплатами жертв нацизму. Законодавство про соціальний захист жертв нацизму почало формуватися в кінці 1990-х років в Україні і його формування тісно пов'язане з міжнародною співпрацею таких країн як Німеччина, Австрія на рівні державних органів і різних суспільних фондів. Зазначено аналіз міжнародного та вітчизняного законодавства в частині соціального захисту жертв нацизму.

Ключові слова: жертви нацизму, остарбайтери, східні робітники, соціальний захист, Федеральний фонд «Пам'ять, відповідальність і майбутнє».

Синева Л. Н. Организационно-функциональное назначение Федерального фонда «Память, ответственность и будущее»

В статье рассматривается правовой статус Федерального фонда «Память, ответственность и будущее», который занимался проблемами и компенсационными выплатами жертв нацизма. Законодательство о социальной защите жертв нацизма начало формироваться в конце 1990-х годов в Украине и его формирование тесно связано с

международным сотрудничеством таких стран как Германия, Австрия на уровне государственных органов и различных общественных фондов. Отмечен анализ международного и отечественного законодательства в части социальной защиты жертв нацизма.

Ключевые слова: жертвы нацизма, остарбайтеры, восточные рабочие, социальная защита, Федеральный фонд «Память, ответственность и будущее».

Sinova L. Organizational and functional purpose of the Federal Foundation «Remembrance, responsibility and future»

Legal status of the Federal Foundation «Remembrance, Responsibility and Future», that deals with problems of compensation payments to victims of nazism, is examined in the article. Social security legislation of the victims of nazism began to form at the end of 1990-s in Ukraine and this forming is closely related to international cooperation with public organs and different public funds of such countries as Germany and Austria. The analysis of international and domestic legislation is marked in part of social security of victims of nazism.

Key words: victims of nazism, Ostarbeiters, east workers, social security, Federal Foundation «Remembrance, Responsibility and Future».